

Mirjana Ule

KRIZA INDUSTRIJSKE MODERNE IN NOVI INDIVIDUALIZEM

Vsestavku obravnavam industrijsko moderno kot polovično in »nedokončano« moderno. V sedanji krizi moderne gre za preseganje njenih predmodernih sestavin v poindustrijski moderni. Opozarjam na nasprotje med »novim individualizmom« v poindustrijski moderni ter med standardizacijo preko trga, potrošnje, izobrazbe, medijev, odvisnosti od institucij itd. Nasprotja industrijske moderne so drastično zaostrena v socialističnih družbah. Te družbe so potencirale ekstremne industrijske moderne, a mimo razvoja civilne družbe. S tem so realizirale svojsko obliko »predmodernih« družb. Zato je zanje prehod v poindustrijsko moderno izrazito težavna in kritična doba, ki te družbe radikalno ogroža. Prav dopustitev in sproščanje novega individualizma je nujni pogoj za prevladanje socialističnih predmodernih družb.

In the article I treat the industrial modernity as a half-way and an unfinished modernity. In the actual crisis of modernity it is all about the overreaching of its pre-modern elements in the post-industrial modernity. I call attention to the fact that there is the contrast between the »new individualism« in the postindustrial modernity and the standardisation of individuals through the market, the consumption, the education, the information medias, the dependency from institutions etc. The contradictions of industrial modernity drastically aggravate in the socialist societies. These societies have strengthened some extremes of industrial modernity but besides the development of civil society. Thus they have realised a peculiar form of »premodern« societies. Their transition to the postindustrial modernity is therefore a really difficult and a critical time, which is radical riskant for them. The necessary conditions for the overreaching of the socialist premodern societies are just the permission and the unleashing of new individualism.

kriza, industrijska moderna, novi individualizem

Koncept modernizacije

Diskusije o moderni, postmodernej ipd. »post« pojavih se pogosto gibljejo v preostro začrtanih alternativah, kot je npr. alternativa med »propadom« moderne in »vztrajanjem« na poti dosedanje moderne in njenih »avantgard« (od umetniških do političnih). Zato med ocenjevalci postmoderne tudi danes ni nobenega soglasja, niti o najsplošnejšem zgodovinskem pomenu le te, npr. o tem, ali je to regresiven ali progresiven pojav. Seveda pri tem ne omenjam številnih kritikov, ki imajo vse skupaj za kulturniško in ideološko modo, ki ji v stvarnosti nič ne ustreza. So pa te razprave zelo pomembne tudi za razumevanje naše družbe, saj se je prav socializem vseskozi legitimiral kot skrajno avantgardna oblika modernizacije družbe in kulture.

Nameravam se izogniti tem neplodnim stališčem, zato cenim tiste teorije, ki poskušajo ob vsej diskontinuiteti z dosedanjo modernizacijo ohraniti kontinuiteto procesa racionalizacije in emancipacij, ki jih je vsaj začela dosedanja modernizacija v razvitih družbah. Naslonila se bom na relativno nov pristop k

problemu modernizacije in njenih protislovij, ki je po mojem mnenju »tretja« pot med obrambo in zavračanjem »moderne« in ki daje nekaj novih opornih točk za razlago propada projekta »socialistične moderne«. To je koncept dveh stopenj moderne U. Becka, ki ga je predstavil v svoji knjigi: »Družba rizika. Na poti v drugačno moderno« (1986).

Po Becku moderne zahodne družbe danes preživljajo obdobje radikalne krize prve globalne »modernizacije« družb in kulture, tj. industrijske modernizacije. Ta kriza terja novo, podobno radikalno modernizacijo, namreč poindustrijsko modernizacijo. Tu ne gre le za dve stopnji v sorodnem procesu modernizacije, temveč za odpravo nekaterih protislovnih, predmodernih sestavin v dosedanji moderni. Toda namesto tega se pojavljajo nova, morda večja protislovja, ki jih Beck zajame s terminom »proizvodnja rizikov«.

»Modernizacija« zajema po Becku v prvi vrsti tehnološko racionalizacijo in spremembo dela in organizacije, ob tem pa tudi spremembo socialnega karakterja in normalnih biografij, življenjskih stilov in oblik ljubezni, vplivnih struktur ter struktur moči, političnega tlačenja in oblik participacije, načinov dojemanja stvarnosti in spoznavnih norm. Plug, parni stroj in mikročip so po njegovem vidni indikatorji za mnogo globlje posegajoče procese, ki zajemajo in spreminjajo družbeno strukturo in v katerem se končno spreminjajo izvori gotovosti, iz katerih se hrani življenje. Industrializacija je po Becku zajela le del teh procesov na področju proizvodnje (Beck, 1986, str. 25).

Po Becku je za meščanske industrijske družbe, ki so paradigma industrijskih družb, značilna tržna »delitev« družbenega bogastva in revščine. Za družbo poindustrijske moderne pa je značilna globalna »delitev« rizikov (ekoloških, ekonomskopolitičnih, socialnih, individualnih) brez posebnega in družbeno nadzrovanega mehanizma te delitve. Če je tržni mehanizem še zagotavljal družbeno delitev/cirkulacijo blag na osnovi razredno-slojnih razlik, pa delitev (in tudi cirkulacija) rizika ne sloni več na nobenih jasnih razredno-slojnih delitvah. Zato rizične družbe ne moremo več razumeti kot »razredne« družbe, pa četudi so, empirično vzeto, razredi in socialni sloji še pomembni za blagovno proizvodnjo in delitev blag.

Industrijska moderna je vsebovala pospešeno industrializacijo in rast blagovne proizvodnje ob ukinjanju fevdalnih in drugih tradicionalnih, organskih oblik družbenih odnosov v »meščanskih družbah«. Ta proces je pomenil povsod, kjer se je utrdil, tudi kritiko religij in mitologij (razsvetljenstvo), množično in uniformno izobraževanje, znanost kot osrednjo idejno silo, formiranje javnih medijev in javnega mnenja in povečano politično pluralizacijo in dinamiko. Ta modernizacija je ukinjala stanovsko določene socialne vloge in jih zamenjevala z delovno storilnostnimi in kapitalsko definiranimi vlogami. Industrijska moderna je množičen in relativno uspešen poskus premagovanja materialnih in družbenih stisk ljudi, zlasti človekove nemoči nasproti naravi, in to ob pomoči industrijske tehnologije, razvoja trga blaga, dela in kapitala ter birokratske organizacije institucij in družb v celoti.

Kljub velikim možnostim modernizacije so se začeli kazati že zgodaj tudi številni neugodni in protislovni »stranski učinki« industrijske modernizacije družb in življenja ljudi. Zlasti v drugi polovici našega stoletja je narasla nevarnost ekoloških katastrof; te so vsaj potencialno dosegle isto stopnjo ogrožanja človeka kot atomsko orožje. To so bili pomembni signali za spremembo razvojne paradigme in tehnologije. Značilno je, da so zahodne družbe že zgodaj, že konec šestdesetih let, začele počasi spreminjati klasično industrijsko paradigmo družbenega razvoja in tehnologije. Toda pravi boom teh sprememb se je začel v osemdesetih letih z uvajanjem fleksibilnih tehnologij, malih obra-

tov, disperznih, »inteligentno« vodenih podjetij in s pospešeno informatizacijo v trgovini, bančništvu, upravi in končno v vsakdanjem življenju.

Industrijsko delitev dela, katere vrhunec je tekoči trak in katere zunanji znaki so ekstenzivna poraba snovi in energije in centralizirana, birokratska organizacija, je zamenjala računalniško vodena in načrtovana, delno že močno individualizirana proizvodnja. To je osnovni premik od industrijske k poindustrijski modernizaciji družbe. Če je industrijska delitev dela razbijala delovni proces do nesmiselnih enot, nova poindustrijska organizacija na določen način delu vrača celotno naravo, ki jo je nekoč imelo obrtniško delo.

Značilnost industrijske paradigme družb je relativno obsežen birokratski aparat, ki nadzoruje in vodi alokacijo virov, delovne sile, kapitala, informacij. Ta aparat ima svojo oporo v državi, model pa mu je funkcionalna in hierarhična členitev dela v velikem podjetju. Kritiki tega sistema pišejo o popolni podreditvi dela »instrumentaliziranemu razumu«, tj. takšni racionalnosti, ki vidi merilo za racionalnost le v stopnji primernosti sredstev za uresničenje zastavljenih ciljev, ne pa tudi v potrebnosti in človeškosti ciljev.

Sodobni teoretiki in kritiki instrumentalne racionalnosti povezujejo družbeno uveljavitev moderne instrumentalne racionalnosti s sistemsko diferenciacijo družb. Zaradi vse bolj razvejene delitve dela, organizacije družbe na podсистeme, zlasti na podсистeme ekonomije, politike, kulture, vsakdanjega življenja (družine), je postala družba prezapletena, da bi jo lahko kdorkoli zajel v enotnem pogledu, da bi jo imeli za organsko celost ipd. Edini tip racionalnosti, ki naj bi ustrezal takšnim družbam, je ravno instrumentalna racionalnost, torej takšna, ki se zavzema za raziskovanje sredstev oz. ustreznih metod za doseganje ciljev, medtem ko izbiro le-teh prepušča posameznikom in drugim pooblaščenim družbenim subjektom. Temu tipu racionalnosti ustreza birokratska organizacija družbe, kjer se odloča in deluje po formalnih, brezosebnih merilih funkcionalnosti sprejetih rešitev za probleme.

Družbeni kritiki industrijske moderne so opozarjali na nujne žrtve oz. odpovedi, ki jih terja industrijsko-birokratska modernizacija: na fragmentacijo dejavnosti in življenjskih področij, ki jih obvladujejo institucije in parcialne tehnologije, na poustvarjanje komunikacije med ljudmi, na vsiljevanje zaresnega življenja onkraj dela kot edinega prostora navidezne osebne integracije in »prostosti« (navidezne zato, ker tudi to področje obvladujejo usmerjevana potrošnja, mediji in ideologije) itd.

Skrajno točko razvoja tega modela modernizacije je dosegla keynesianška država in družba, ki je zašla v krizo v šestdesetih in sedemdesetih letih. Označuje jo ločenost življenjskega sveta ljudi od sveta dela in od »nadosebnih« družbenih procesov in odnosov. Moderne družbe so to delitev tako rekoč institucionalizirale z ločitvijo zasebnosti in družine od bistvenega dogajanja v družbi in z instrumentalizacijo vseh dejavnosti.

Ta struktura življenja, dela, organizacije pa se danes vse bolj očitno lomi, ker ne vzdrži pritiska novih poindustrijskih načinov proizvodnje in organizacije ter individualizacije življenja in potrošnje, ki se uveljavlja na tej osnovi. Tu je temelj krize industrijske moderne v razvitih zahodnih družbah. Beck podarja, da ta kriza izpostavi kritiki in rušilnim učinkom zlasti vse »predmoderne« sestavine industrijske moderne, ki so bile tej celo podlaga. Industrijska moderna namreč po svoji strukturi vsebuje celo vrsto »stanovskih«, »organskih« vlog, dejavnosti, življenjskih oblik, ki so po načelu nasprotne moderni. Takšni predmoderni elementi industrijske moderne so: trdne razrednoslojne delitve, ki zajemajo posameznike skozi vse življenje in determinirajo njihove identitete, nereflektirana diferenciacija delovnih in socialnih vlog,

trdne definicije spolnih in generacijsko specifičnih vlog, jedrna družina v svojem zasebniškem izolacionizmu, trdna hierarhija vodilnih in podrejenih itd. Razkroj nekaterih tradicionalizmov je vsekakor uspeh moderne, ne poraz le-te (kot ji danes očitajo kritiki). Vendar je industrijska moderna po Becku »polovičarska«, je še »polmoderna«. Zato sedanji elementi protimoderne ne rušijo vsega, kar je ustvarila industrijska moderna, temveč le nevzdržne konstrukte in družbene produkte industrijskih družb (Beck, 1986).

Najpomembnejša razlika med prvo in drugo modernizacijo pa je v tem, da je prva »enostavna«, druga pa »reflektirana«. Prva je namreč še imela neposredno opraviti s svojim nasprotjem (tako v obliki tradicijskih družb kot v obliki narave). Druga pa se ukvarja v prvi vrsti sama s seboj, namreč z učinki same modernizacije. Če je prva moderna »odčarala« stanovske privilegije in religiozne podobe sveta, potem druga »odčara« znanost in tehniko, kot sta se ustoličili v industrijski družbi, pa oblike življenja in dela v malih družinah in v poklicu, življenjska vodila moških in žensk itd. Modernizacijo v okviru industrijske družbe tako nadomesti modernizacija premis industrijske družbe, ki pa je ne moremo zajeti z nobenim dosedanjim teoretskim modelom.

Zato se industrijska moderna poslavlja od zgodovine drugače, kot se je poslavljala predmoderna družba, ne z revolucijo, z demokratičnimi volitvami ipd., temveč predvsem skozi »stransko stopnišče stranskih učinkov« znanstvenotehnološke revolucije. Zato Beck ugotavlja, da »antimodernistični« scenarij, ki trenutno vznemirja svet: kritika znanosti, tehnike in napredka, nova družbena gibanja – niso nasprotje moderne, temveč so izraz njenega konsekventnega nadaljevanja, ki pa sega čez zasnutek industrijske družbe.

Industrijska moderna se v tem procesu izkaže za »polovično« moderno, ki živi od predmodernih elementov v svojih nedrjih. Industrijska moderna je obetala spremembo vsega: družine, poklica, podjetja, razreda, mezdnega dela, znanosti, in obenem je vse to pustila nespremenjeno. Tipičen primer za to je družina. V mali družini navidez razpade patriarhalna družina predmoderne, dejansko pa – kot so pokazale raziskave, v njenem jedru še kako živi naprej patriarhalni obrazec spolnih in družinskih vlog. Zdi se, kot da je šele tu prišel do svojega »naravnega« mesta. To potem teoretično petrificirajo funkcionalisti v »sistemu vlog« male družine, ki naj bi bil teoretično obvezen za »moderno« družbo.

Strukturna podoba industrijske družbe počiva na protislovju med univerzalno vsebino moderne in funkcijskim spletom njenih institucij, v katerih se je partikularno-selektivno udejanjila. To pa po Becku pomeni: industrijska družba destabilizira samo sebe skozi svoje lastno uveljavljanje. Prav kontinuiteta moderne postaja »vzrok« zgodovinskega reza med modernama. Ljudje se osvobajajo iz življenjskih oblik in iz samorazumljivosti industrijsko družbene dobe moderne – prav podobno, kot so se ljudje v dobi reformacije »osvobajali« iz posvetnih rok cerkve in fevdalne družbe. Pretresi, ki s tem nastajajo, predstavljajo drugo stran rizične družbe. Temeljne koordinate industrijske moderne: družina in poklic, vera v znanost in v napredek so se zamajale in nastopil je nov somrak možnosti in tveganj. Prav to so obrisi rizične družbe. V tem procesu se obračajo tudi principi moderne proti svojemu industrijsko družbenemu polovičarstvu.

Novi individualizem

Beck razvija svojo teorijo v več smereh, da bi tako zajel disperzno celoto dogajanj, družbene odnose in politična gibanja, znanost in tehnologijo ter individualne procese oblikovanja identitet. Zlasti pomembna je po njegovem analiza procesov nove individualizacije življenjskih potekov in oblikovanja individualnih identitet. Ti procesi razgrajujejo dosedanje »protimoderne«, statusne elemente individualnih identitet (npr. spolno dodeljene identitete, razredno-slojne identitete, stabilne poklicne vloge), subjektivno pa »rušijo« t. i. stabilni, trdni jaz tradicionalnega subjekta in uvajajo nove decentrirane subjektivne strukture.

Beck v tem stališču ni osamljen. Vrsta raziskav, od raziskav sodobne mladine, spreminjanja tipičnega socialnega karakterja ljudi, sprememb v življenjskih stilih, potrebah ljudi, do raziskav o novih družbenih gibanjih v zahodnem svetu, govori o tem, da se v razvitih družbah uveljavlja nova oblika osamosvajanja posameznikov od fiksacij na družino, socialni izvor, spol, aktualni socialni sloj in razred, kulturo itd. Vendar obenem nastajajo tudi nove oblike družbenih vezi, ki sicer manj vidno, a zato trdneje vežejo posameznika na celotni družbeni sistem, v katerem živi in dela. Gre za splet nove individualizacije in novih odvisnosti. Vendar ni vnaprej jasno, kako kdo razrešuje to nasprotje, ker tega ne določa nobena vidna družbena ali osebnostna konfiguracija, temveč posameznik sam (Baethge, 1985, Fuchs, 1985, Mayer, 1985, Vester 1984).

Nova oblika oz. stopnja individualizacije anticipira spremembe, ki jih v vsakdanji svet prinaša poindustrijska moderna. Individualizacija tu pomeni, da se posamezniki osvobajajo vnaprej danih fiksnih razmerij, da večji delež biografije zavzemajo osebne odločitve posameznikov, manjšega pa determinacije od zunaj. Beck, ki natančno analizira individualizacijo življenjskih potekov posameznikov, opisuje to kot »samorefleksivno« oblikovanje biografij. Ne le, da posameznik lahko odloča o svoji izobrazbi, poklicu, delovnem mestu, kraju in načinu življenja, o zakonskem partnerju, številu otrok itd., o tem mora odločati. Celo tam, kjer posameznik dejansko ni sposoben za takšno odločanje ali mu karkoli to preprečuje, mora plačati ceno za svoje neodločitve. V tem kontekstu običajne besede o »bogatem« ali »revnem« življenju izgublja pomen. Nasprotje med obema se relativizira zaradi kopičenja problemov, ki so specifični za vse ljudi v enaki življenjski fazi (Beck, 1986).

Značilna poindustrijska poteza individualiziranja biografij je, da jih zunanje segmentiranje življenja na posamezne podsisteme in sfere 65 moti več v individualnem oblikovanju življenja in vsakodnevnih strategij. Zdi se, kot da bi posameznik ponovno pridobil »moč« nad izgubljenimi delnimi identitetami. Posameznik spretno »igra« svoje vloge in želi v vseh ohraniti in poudariti svojo svojskost in osebnost. To pa je vendarle le videz, kajti tudi nova »integrativnost« posameznika je sistemski učinek postindustrijske družbe. Ta družba nalaga posamezniku sistemsko integracijo na individualni ravni. Če je industrijska moderna imela družino za polje (prav tako navidezne) sistemske integracije družbenosti, je v poindustrijski družbi to »mesto« posameznik sam. In tako kot je v industrijski moderni videzu individualnosti v sferi zasebnosti, v družinskem življenju ustrezal nasprotni korelat: standardizacija življenja skozi konzum, sedaj prav tako nove oblike standardizacije biografij »ogrožajo« osvojenost individualnost, jo spreminjajo v masko nove nesvobode.

Mediji standardizacije so denar, trg, še bolj pa izobrazba, mobilnost, informacijski mediji, socialne službe in druge institucije za pomoč posamezni-

kom. Vsi ti dejavniki mobilizirajo posameznike sočasno k reflektivni individualizaciji in k standardizaciji življenja. Vsak, še tako »zaseben«, individualno specifičen položaj se izkaže tudi za institucionalen položaj. »Osamosvojeni« posamezniki postajajo (ostajajo) odvisni od trga dela in zato od izobraževanja, potrošnje, od socialnih norm in pravil, od oskrbe, prometa, mode, od medicinskih in psiholoških nasvetov. Zato je individualizacija obenem preseganje starih predmodernih omejitev in padanje v nove oblike kontrole in institucionalnih družbenih vezi, je torej možnost osvobajanja in postvaritve obenem.

Najbolj značilno je individualiziranje pri mladini, pri svobodnejšem oblikovanju spolnih identitet in delovnih vlog. Mladi, zlasti tisti s podaljšano mladostjo zaradi dolgega šolanja in tisti iz urbanih sredin z razvito mladinsko sceno oblikujejo svoje življenjske poti, svoje medsebojne odnose in poklicne vloge vedno bolj neodvisno od generacijskih, spolnih ali sociokulturnih danosti. Ob tem pa težijo k podaljševanju »mladostniškega« življenjskega stila v odraslost, mimo ustaljenih predstav o odraslosti.

Podobno se moški in zlasti ženske ograjujejo od avtomatske sociokulturne delitve posameznikov po spolu. Temu ustrezajo nove življenjske vloge posameznikov, ki niso vezane na spol. Beck ugotavlja, da zakon, ki sedaj stopa v veljavo do posameznikov, pravi: »Jaz sem jaz, in šele potem: jaz sem ženska. Jaz sem jaz, in potem: jaz sem moški (Beck, 1986). Seveda so ponujene tudi nasprotni strategije, celo vračanje v tradicionalne patriarhalne vloge (materjalizirane so z vračanjem žensk v družino, z delom na domu ipd.), pa strategije »enakosti spolov«. Te druge strategije terjajo večjo konkurenco žensk na mestih, ki jih tradicionalno zasedajo moški, vendar se ob tem paradoksalno tako moški kot ženska zapirata vsak v svoj maskulinistični ali feministični svet.

V svetu dela propadajo stalne delovne naloge in izginja pojem delovnega mesta, kvalifikacije za poklic ipd. Namesto tega se uveljavlja fleksibilno delo, delovna skupina, stalno kvalificiranje za celo vrsto del itd. To izpodriva tradicionalne predstave delavcev v sebi, o svojem razrednem ali slojnem položaju. Identiteta »delavec«, »kmet«, »uslužbenec« itd. je vse bolj virtualna, začasna in površinska. Dejansko delovno identiteto predstavljajo znanje, sposobnosti, razpolaganje z informacijami. A tudi tu obenem z osvobajanjem grozi izguba v postvarelosti, namreč zaradi permanentne grožnje nezaposlenosti ali delne zaposlenosti in stalnega lovljenja potrebnega znanja in kvalifikacije. »Novo bedo« bolj kot materialno uboštvo določajo manjko v izobrazbi, neznanje, nekvalificiranost ali napačna kvalificiranost, slabe socializacijske osnove ipd. In ta beda ogroža toliko kot je ogrožala beda v industrijski družbi.

Beckove teze podpirajo empirične ugotovitve o spremembah v socializaciji in v odnosu ljudi do sebe in do družbe v sodobnih razvitih družbah, tako da imajo naravo empiričnih hipotez, ne le teorijskega konstrukta. Iz njegovih ugotovitev izhaja, da je v jedru industrijske moderne, katere čas se izteka, neki njej lastni »fevdalizem« oz. pred- in protimoderna »usedlina«.

Moderna in paradoksi socializma

Mislim, da to dejstvo lahko služi za razlago »paradoksa socializma«. Socializem je nastopil kot radikalna družbena moderna, vendar s poudarkom na industrializaciji in birokratski modernizaciji družbe za vsako ceno. Končno pa so vse socialistične družbe pristale pri nekakšnem »državnem fevdalizmu« različnih oblik. Kako je to mogoče? Nekateri to razlagajo z dejansko »predmo-

dernim« konceptom socializma, ki je hotel ponovno doseči »organično družbo«, ki je vsakemu posamezniku »zagotavljala« dosmrtno delovno mesto in minimalni standard, a za ceno eliminacije trga in civilne družbe.

Menim, da je socializem v bistvu modernizem, vendar je to industrijski modernizem, ki v sebi nosi svoje lastno protislovje, svojo lastno protimoderno. Socializem se je značilno predstavljal kot dosledno »industrijska« družba, tj. spoj industrializma, birokratske vladavine in načrtnega, a povsem instrumentalnega vodenja vsega gospodarstva. Kot ugotavlja J. Habermas, navezujoč na A. Arata, tudi v birokratsko-socialističnih družbah obstaja instrumentalizacija življenjskega sveta, le da tu namesto odkrite vladavine postvarjenih komunikacij (kot v zahodnih družbah) nastopi igra videza pristne komunikacije, namreč v birokratsko izsušenih, psevdohumaniziranih odnosih med ljudmi. Imamao opravka s »psevdopolitizacijo« družbenega življenja, ki se vede simetrično glede na postvarjeno privatiziranje odnosov v meščanskih družbah. V socialističnih državah življenjski svet ni neposredno vključen v sistem, tj. v pravno urejena, formalno organizirana področja delovanja. Prej nasprotno; sistemsko osamosvojene organizacije državnega aparata in gospodarstvo so navidezno predstavljene v neki zgolj igrani življenjski svet.

S tem ko sistem navidez gradi na emancipiranem življenjskem svetu, sistem posrka vase življenjski svet (Habermas, 1981, str. 567). Končni rezultat je tudi v socializmu enak kot v kapitalističnih družbah, meni Habermas, le da je bil dosežen drugače. Modernizacija pa je v socialističnih družbah povzročila še večji razmah birokracije kot v socializmu. Toda to ni več webrovska birokracija, ki pozna vendarle določena notranja načela delovanja, poklicno etiko in racionalnost. Zdi se, da je ravno totalizacija birokratskega aparata v socialističnih državah privedla do meja njegove negacije, saj je ta birokracija svojevoljna politična moč in deluje iracionalno celo po merilih instrumentalne racionalnosti.

Socialistično samoupravljanje, kot nam je poznano v Jugoslaviji, ni dalo nobene rešitve iz protislovij industrijske moderne, prej nasprotno. Zdi se, da smo »za hrptom« humanistične ideologije samoupravljanja združili »slabe« strani obeh sistemov modernih družb, namreč tako postvarjanje vseh odnosov, vdor instrumentalne logike v življenjski svet kot tudi psevdopolitizacijo vsakdanjega življenja, videz humanizacije, za katerim se skriva oblastniška samovolja. Predvsem pa smo tako kot druge socialistične države nasedli paradigmi industrializma kot normi modernizacije in ji sledili tudi tedaj, ko zato ni bilo več nobene gospodarske ali tehnološke nujnosti in ko se je razviti svet začel odmikati od te paradigme.

Kolikor bolj je socializem nastopal v imenu radikalne moderne, ki bo preseгла protislovja meščanske družbe, toliko bolj so ravno protislovja modernizma prihajala na plan in na koncu povsem prevladala, namreč tako, da je »protimoderna« v obliki svojskega državnega fevdalizma »prišla na oblast«. Druga stvar je, da se je (tak) socializem »posrečil« večinoma le v deželah, ki so šele stopale na pot industrijske moderne, ki so dejansko bile obremenjene s težo tradicije in odsotnostjo demokracije in industrijskih delovnih izkušenj. Menim, da bi se to, kar se je zgodilo v SSSR, v Kitajski ali pri nas, zgodilo tudi v kakšni razviti državi, če bi »industrijski« socializem tam slučajno zmagal (in to brez naslonitve na »velikega brata«). Pri tem je žalostno dejstvo, da ta sistem v nasprotju z dejanskim »predmodernim« fevdalizmom (npr. v njegovi »prosvetljeno absolutistični podobi«) ne pozna nobene lastne in izvirne visoke kulture. Realsocialistična estetika pač ne ustvarja ne katedral, ne Versailleslov.

Ta dejstva pa nam govore, da so danes socialistične države pred dvakratno težko nalogo, kako si utreti pot do poindustrijske moderne, ki je enostavno življenjska nujnost vseh industrializiranih družb. Namreč, najti morajo način, da se s čim manj pretresi in katastrofami odlepijo od »predmodernih« sestavin lastne moderne, lastne pospešene industrializacije in državnega fevdalizma, in obenem zgradijo most k poindustrijski moderni. Zdi pa se, da je prepad med socialističnimi družbami in poindustrijsko modernizacijo, v katero so zavile zahodne družbe, vedno večji.

Zlasti velike težave vidim v možnostih za individualizacijo življenjskih poti ter bolj emancipirane subjektivnosti, ki so eden od pogojev za obstoj in realizacijo poindustrijske moderne. Prav individualizacija bo po mojem mnenju zadela v socialističnih družbah ob največje ovire, ker kaj takega te družbe tako rekoč sistemsko ne prenašajo. Te družbe namreč še vedno slonijo na neštevilnih, v bistvu stanovskih identitetnih določilih in družbenih vlogah posameznikov, pri čemer vsako takšno določilo in z njim povezana družbena vloga jamči posamezniku neko minimalno socialno varnost. Vsak družbeni položaj pa je praviloma zvezan z določenim sistemom odvisnosti vazalske narave navzgor in navzdol ter s sistemom formalnih in neformalnih privilegijev. To so elementi specifično »socialistične predmoderne«, ki niso le stvar zunanjih okoliščin, temveč so ponotranjeni v posameznikih kot njihove »spontane« vsakodnevne vedenjske in odnosne strategije.

V Jugoslaviji je ključnega pomena npr. »zaposlenost« skupaj z vsemi samoupravnimi in socialnovarstvenimi pritisklinami, ki posamezniku omogočajo trajno zavarovanje delovnega mesta in delovne pozicije, ki tudi ob slabem ali nikakršnem delu daje posameznikom določene »privilegije«, vsaj v primerjavi z nezaposlenimi. Močne in prav tako praktično trajne socialne identifikatorje predstavljajo položaji v oblastnveni strukturi, v ZK ter družbeno političnih organizacijah itd. Vsak od njih je bil povezan s celim sistemom privilegijev, a tudi odvisnosti vazalske vrste od nadrejenih. Ta »vazalstva« se danes drastično kažejo ob različnih » aferah«, politično pa v skoraj mafijem političnem prodiranju posameznih »močnih« posameznikov in skupin.

Mislim, da bo vsakršen proces preboja iz industrijske moderne zadel ob najhujše ovire prav tu, tj. v odpravljanju sistema neekonomskega in nedelovnega zavarovanja svoje lastne identitete in družbenega položaja ter vazalskih odvisnosti od birokratskih struktur. Ta sistem namreč še vedno omogoča večini ljudi vseh slojev relativno varno eksistenco. Četudi to plačujejo z odpovedjo temu, da bi bili politični subjekti in tudi da bi bili ekonomski subjekti v civilni družbi, pa vendar po večini (še) niso pripravljeni zamenjati svojega doseganega mesta in relativno enostavnih življenjskih strategij z veliko bolj tveganimi in kvalificiranimi delovnimi in političnimi strategijami v dejanski civilni družbi in pravni državi. Zdi se, da je tu dejanska moč naših »zdravih sil« in opera vseh oblik »trde roke«.

Za povprečnega posameznika socialističnih družb je šok ob seznanjanju z dinamiko trga, kompetitivnostjo in konkurenčnostjo, kar terja že »običajna« industrijska družba, zelo velik. Zahteva, da postane on sam kot posameznik mesto »družbene integracije«, kar bi pričakovala od njega poindustrijska družba, pa je celo prevelika, in kaj lahko nasede tistim, ki obljublajo »red« in »varnost«, čeprav brez svobode in brez individualnosti.

Za jugoslovansko družbo je proces modernizacije posebno težaven še zato, ker praktično pol države ni končalo niti industrijske modernizacije, temveč je cepilo industrijsko moderno na tradicionalne strukture, seveda obarvane z rdečo barvo »revolucije«. V drugi polovici države pa se že pojavljajo ne-

katere težnje k poindustrijski moderni. Značilno za »razvite« dele, zlasti za Slovenijo, je, da so od poindustrijskih elementov razvoja najbolj vidni prav procesi individualizacije in emancipacija posameznikov izpod okvirov dose-
danjih samorazumevanj, družbenih vlog in zlasti iz sistema vazalskih odvisno-
sti in privilegijev. To se kaže posebno v novih družbenih gibanjih in združe-
njih, zlasti pri mladih članih. Zdi se, kot da se pri mladih prehod k civilni druž-
bi in k poindustrijskemu individualizmu dogaja sočasno, a tudi s pospešenim
tempom in množično. Ta proces seveda zbuja največ strahov pri »zdravih si-
lah« v državi, saj je več kot očitno, da je »zgrabil« tudi druge dele populacije,
ne le mladino. Ta strah je razumljiv, saj realsocialističnim oblastnikom spod-
mika njihov najpomembnejši »material«, tj. ljudi same in njihovo zavest.

Procesi individualizacije pa lahko ostanejo v nevarni praznini, če se jim
ne pridruži tudi ekonomski in politični proces prehoda od industrijske k po-
industrijski moderni. A prav tu najbolj zaostajamo, saj se tudi v Sloveniji še
vedno borimo predvsem s posledicami dosedanje iracionalne industrijske
modernizacije. Poindustrijska tehnologija in racionalnost pa sta še povsem v
povojih.

Tako se moramo še krčevito boriti za uveljavljanje osnovnih ekonomskih
zakonitosti, za pravni red v družbi, za funkcionalno delovanje institucij, za
funkcionalnost družbenega sistema. Paradoksalno rečeno gre tu še za pravil-
no »birokratizacijo« družbe, namreč za normalno delovanje institucij države
in gospodarskih subjektov, ki sledijo določenemu formalnemu redu, kar je
zgledno opisal že Weber kot značilnost moderne.

To se ujema z ukinjanjem psevdopolitizacije vse družbe in prav tako navi-
dezne humanizacije, ki je bila le krinka za samovoljo naddružbenih subjektov.
Toda po drugi strani nas nujnost razvoja sili v preseganje industrializma, kar
pomeni omejitve instrumentalne racionalnosti, birokratske organizacije, po-
segov države v ekonomijo na najmanjšo mero. To je vsaj deloma ravno nas-
protno prvemu prizadevanju. Poenostavljeno rečeno, moramo v Jugoslaviji
(resda z različnimi modalitetami prisotnosti industrijske in poindustrijske
moderne) sočasno izbojevati dve modernizaciji: industrijsko, ki pomeni razbi-
tje »organske« celote predkapitalističnih družb na sistem funkcionalnih enot,
povezanih med seboj s formalnimi mehanizmi države, s trgom, ter drugo, po-
industrijsko modernizacijo, ki prvo postavlja v razumne meje.

Razlike med nerazvitimi in razvitimi področji Jugoslavije se v glavnem
ujemajo z razlikami med področji, kjer se (mukoma) uvajajo norme in pravila
neabsolutizirane industrijske moderne in področji, kjer je industrijska mo-
derna v glavnem že opravljena in tudi relativizirana in kjer se pripravljajo že
na poindustrijsko moderno. Kot se razlike med razvitimi in nerazvitimi po
svetu poglobljajo zaradi eksponentno hitrega razvoja v smeri poindustrijske
moderne pri razvitih, tako se tudi znotraj Jugoslavije poglobljajo razlike med
razvitimi in nerazvitimi. A ne le poglobljajo, spreminjajo se iz relativnih v ab-
solutne, načelne razlike.

Če so bile nekdam te razlike bolj relativne in precej na papirju in manj v
stvarnosti, se zdi, da danes postajajo absolutne. In to toliko bolj, kolikor bolj
postaja njihov nosilec in izraz kultura, znanost in politika, ne pa ekonomija.
Razlika med strategijo mitingov, populistične »revolucije«, uvajanje izrednih
razmer na eni strani in strategijo argumentiranega soočanja razlik in uvajanja
političnega pluralizma je namreč absolutna, ne več relativna. To je vsaj za
našo državo tragično dejstvo, posebej ob tem, ko vemo, kateri del države ima
politično in vojaško moč, s katero lahko vsaj začasno utiša »nasprotnike«.
Zato je vse bolj upravičeno govoriti o dveh kategorialno razlikujočih se siste-

mih v državi, ki pa ju ni mogoče več medsebojno povezovati z nobenimi dogovori in kompromisi. Zdi se, da niti z blagovno tržnimi vezmi ne.

LITERATURA

1. Beathge, M.: Individualisierung als Hoffnung und Verhängnis. v: Soziale Welt 1985/3.
2. Beck, V.: Risikogesellschaft, Auf dem Weg in eine andere Moderne. Frankfurt/M 1986.
3. Fuchs, W.: Soziale Orientierungsmuster: Bilder vom Ich in der sozialen Welt. V: Jugendliche + Erwachsene '85, Zv. 1, Opladen 1985.
4. Habermas, J.: Theorie des kommunikativen Handelns 2, Frankfurt/M, 1984.
5. Mayer, J. W.: Social Structure and Social Construction of Life Stages. v: Human Development, 1985/18.
6. Vester, H. G.: Die Thematisierung des Selbst in der postmodernen Gesellschaft. Bonn 1984.